

УДК 314.153

ІНФОРМАЦІЙНА НЕРІВНІСТЬ У СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМАХ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЧИННИК

Педак І.С.

кандидат економічних наук, доцент
Класичний приватний університет

I. Вступ

Трансформація сучасного суспільства перебуває в процесі зародження нового інформаційного суспільства, ефективність соціально-економічного розвитку якого залежить перш за все від створення, виробництва, зберігання та розповсюдження інформації.

Просування до інформаційного суспільства супроводжується широким обговоренням переваг інформатизації як першого етапу переходу до суспільства нового типу. Інформатизація являла собою величезне благо для суспільства, держави та окремих людей, відкривала широкі можливості збору, обробки та обміну інформацією, недосяжні на попередніх етапах суспільного розвитку. Проте, зараз стає зрозумілим, що інформаційне суспільство – явище далеко не однозначне, має як свої переваги, так і недоліки.

Сьогодні необхідно дослідити не тільки переваги інформаційного суспільства – інтернетизацію, інформатизацію та віртуалізацію, про які багато говорять, а й проблеми, які виникають у міру становлення нового суспільства.

Ця проблема висвітлювалась у наукових працях таких науковців, як Г. Вайнштейн [1], К. Герман [2], М. Згуровський [3], В.Л. Іноземцев [4], але вони частково торкаються цього напрямку дослідження, що потребує подальшого розгляду.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити інформатизацію соціальних систем на зарубіжному прикладі і в Україні.

III. Результати

Трансформація суспільства в новий стан поряд із беззаперечними перевагами має ряд недоліків. Разом із збільшенням ролі, яку відіграють сучасні технології в суспільному житті, збільшується й соціальна нерівність між окремими людьми, соціальними прошарками, верствами та групами людей, які з тих чи інших причин обмежені в доступі до сучасних технологій, знань, інформації тощо, та тими, хто не має обмежень у доступі до них. Збільшується інтелектуальний розрив між інформаційно й технологічно розвинутими та нерозвинутими країнами і цілими регіонами. Дедалі посилюється соціальна нерівність людей унаслідок того, що одні з них володіють достатнім обсягом

знань для розуміння та освоєння нових технологій і подальшої адаптації до змін у суспільстві, а інші не мають необхідного для цього початкового рівня знань.

У наукових виданнях проблеми, пов'язані з нерівномірним доступом до сучасних інформаційних технологій, об'єднується терміном "diginfa divide", що найчастіше перекладається українською як "цифрова нерівність". Цей термін увійшов у загальний ужиток у США в середині 1990-х рр. і спочатку використовувався на позначення розриву між різними соціальними групами в можливості придбати комп'ютер. З появою нових технологій, використання терміну поступово поширилося і на позначення нерівності між різними верствами населення, що виникає через нездатність малозабезпечених громадян використовувати переваги інформаційних технологій, Інтернету, дистанційної освіти тощо. Дослідники відзначають, що схожа нерівність виникає і між населенням різних країн з різним рівнем розвитку.

Існують дві категорії "інформаційна" та "цифрова нерівність". Термін "інформаційна нерівність" є ширшим ніж термін "цифрова нерівність". Можна сказати, що цифрова нерівність є складовою інформаційної нерівності. Перша пов'язана, перш за все, з доступом до цифрових віртуальних джерел інформації, друга – взагалі з доступом до інформації.

Раніше проблема цифрової нерівності сприймалась як суто американська й обговорювалась лише в США. Проте, згодом вона стала осмислюватися як глобальна. Як відомо, головною метою ООН. сформульованою в Декларації тисячоліття, є зменшення бідності на планеті, ООН висунула завдання до 2015 р. скоротити вдвічі частку людей, чий дохід на день є меншим за один долар США.

У контексті боротьби з бідністю ООН вирішує й завдання подолання інформаційної нерівності, що цілком природно, оскільки базовою нерівністю є нерівність економічна, соціальна й культурна. Інформаційна ж нерівність є тільки одним з найбільш чітких проявів цих базових нерівностей. Без подолання інформаційної нерівності неможливий ні процес глобалізації, ні ефективний розвиток інформаційного суспільства, ні запровадження електронних урядів.

Аналіз процесу інформатизації показав, що навіть у країнах – лідерах інформаційного процесу блага інформаційної епохи доступні далеко не всім. На ступінь поширення Інтернету впливають два основні фактори: рівень матеріальної забезпеченості й освіченість різних прошарків населення. У міру розвитку інформаційного суспільства зростає ризик вилучення із соціального життя багатьох прошарків населення. Це, наприклад, малозабезпечені громадяни, які просто не мають матеріальних можливостей придбати нову цифрову техніку й працювати в комп'ютерних мережах. Крім того, існує й така проблема, як небажання або невміння користуватися новими інформаційними й комунікаційними технологіями, що вимагають від споживача нових якостей.

У провідних країнах розвивається новий рівень економіки, характерними рисами якого є значне збільшення продуктивності праці за рахунок інновацій, посилення ролі інформації та знань. Ми бачимо, як під впливом інформаційних технологій постає економіка, найважливішим активом якої є не матеріальні ресурси – товари, сировина, робоча сила, устаткування, а щось “невловиме” – інтелект, інформація, знання. Однак благами цієї економіки поки що може користуватися тільки невелика частка населення Землі. З одного боку, інтелектуальна еліта й аналітики обговорюють перспективи глобального інформаційного суспільства; експерти вражені масштабами капіталізації ринку компаній, що працюють у галузі ІКТ; акції компаній мобільного зв'язку перепродаються за величезні кошти. З іншого боку, третина населення планети не має доступу до найпростішого телефону. Практично Інтернетом не охоплена більшість регіонів Центральної й Південної Америки, а особливо – Африка. Частка Африканського континенту в загальній кількості Інтернет-підключення становить всього 0,25%, і більша частина цієї мізерної частки припадає на ПАР. У Центральній і Південній Америці, де останнім часом відбувається певне зростання кількості користувачів Усесвітньою мережею, цей приріст забезпечується в основному за рахунок трьох країн – Аргентини, Бразилії й Чилі.

У цьому аспекті інформаційна нерівність (чи цифровий розрив) являє собою нерівні можливості на доступ, використання й виробництва інформації та знань. Такий вид нерівності відображає поєднання загальних соціально-економічних проблем і конкретних проблем недостатнього розвитку інфраструктури, відносно високої вартості доступу до можливостей ІКТ, слабкого розвитку національного й місцевого інформаційного наповнення (контент), а також нездатності основної маси людей отримувати переваги від інформаційно-інтенсивної діяльності.

Цифрова нерівність зменшує можливості, переважно молодих, вихідців з країн, що розвиваються, які одержали хорошу освіту на Заході, а також достатні знання та навички, щоб жити в умовах інформаційного суспільства. Однак знайти належне застосування своїм знанням як на батьківщині, так і в “інформатизованих економіках” Заходу вони не можуть. Проте навіть тоді, коли таким фахівцям вдається влаштуватися на роботу, вони почуваються незатишно в незвичному соціокультурному середовищі, що нерідко спонукає їх на протест проти світопорядку країн Заходу.

Секторами світової економіки, які розвиваються, є саме інформаційно-інтенсивні сектори, останнім часом, у міру прискорення темпів інформаційної революції, “цифровий розрив” між країнами й усередині країн зменшується, а збільшується. Для світової економіки, а особливо для країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою (до яких належить і Україна), цей феномен створює серйозні труднощі.

По-перше, це країни, а всередині країн – найменш забезпечені верстви населення, в міру скорочення можливості доступу до інформації та знання для досягнення більшого добробуту, витискаються на узбіччя. По-друге, досвід та інструментарій збільшення ефективності виробництва за рахунок використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) практично не переносяться в ці країни, люди про них просто нічого не знають. По-третє, велика частина суспільства цих країн не відчуває на собі позитивного впливу інформаційної революції, і це розвиває негативне ставлення до всіх інновацій, що з нею пов'язані. Такі диспропорції створюють величезні проблеми для розвитку нової економіки.

Інформаційна нерівність характерна і для України. З одного боку, наша країна належить до групи п'ятдесяти найбільших країн за кількістю населення і за площею території, але за індексом телекомунікаційної підготовленості вона посідає лише 69-те місце серед 80 країн, оцінених за цим критерієм. З іншого боку, у нашій країні інформаційні ресурси та їх споживачі розподілені дуже нерівномірно.

Існує великий розрив у використанні комп'ютерів сільськими й міськими учнями й учителями, студентами та викладачами вищих навчальних закладів. Значні регіональні розбіжності існують у використанні комп'ютерів у сфері освіти. І внаслідок цього знижується їх відносна конкурентоспроможність порівняно з іноземними студентами. Інформаційна нерівність призводить до поглиблення економічних та соціально-політичних суперечностей і тим самим – до посилення нестабільності. Зростають інформаційні потреби людей, інформація перетворюється на масовий продукт, стає економічною категорією. Зниження рівня інфор-

маційної нерівності в усіх її формах, а в ідеалі – її усунення, є першочерговим завданням.

З 1960-х рр., фактор матеріального багатства, дуже важливий у першій половині ХХ ст., зблід перед фактором статусу, приналежністю до вищих щаблів бюрократичних ієрархій, а також перед особливими здібностями людини, які дають їй змогу ініціювати нові інтелектуальні технології. З іншого боку, технологічний прогрес дедалі більше знецінював масову індустріальну працю, що або породжувало хронічне безробіття, або змушувало значні групи працездатного населення виконувати найпримітивніші функції.

Найявнім соціальним наслідком економічної глобалізації, зростаючої інтеграції світової економіки є поглиблення розриву в соціально-економічному становищі масових прошарків населення індустріально розвинутих країн і країн, що розвиваються. Становлення ж нової класової структури сучасних західних суспільств пов'язане з небаченим загостренням проблеми майнової нерівності. Основою майнової поляризації є різниця освітнього рівня громадян та їх творчих здібностей. Відтак природний економічний розвиток не надає можливості, як це було в епоху індустріалізму, переборювати зростання розшарування суспільства, знімати гостроту проблеми. Як зазначає російський дослідник В. Іноземцев [4], “соціальні тенденції останніх десятиліть свідчать, що суспільство, яке сповідує волю наукового пошуку й ефективно використовує результати технологічного прогресу, породжує зростання майнової нерівності в масштабах, яких не знала історія.

Цей парадокс цілком пояснюється логікою розвитку соціальних систем, а природа такої нерівності й її поглиблення криється в невикорінених відмінностях людей за рівнем їх здібностей і талантів, а отже, і за потенційною можливістю досягнення успіхів у сфері виробництва, ґрунтованого на засвоєнні й використанні нових знань. Таким чином, переважність принципів свободи не може забезпечити рівності, яку протягом століть було прийнято вважати їх наслідком. Саме це є, на нашу думку, одним з найнесподіваніших соціальних результатів нестримного прогресу науки й технологій, прогресу, якому сьогодні немає й не може бути розумної альтернативи” [4].

Становище жителів розвинутих країн, які є, по суті, суб'єктами і рушійною силою глобалізації, за всіма параметрами незрівнянно краще, ніж жителів країн, які розвиваються, але й вони не уникають її дестабілізуючих, негативних наслідків. І там і там виникають нові лінії соціальної диференціації. З одного боку, підвищення ролі високоінтелектуальної, творчої праці, що забезпечує стабільно високий життєвий рівень, який сприяє перенесенню центру інтересів працівника з чисто матеріа-

льних проблем на професійний розвиток і творчість, створює принципово новий тип соціальної ситуації, який деякі дослідники вважають ознакою “постекономічного суспільства” [2]. З іншого боку, перетворюючись на органічний елемент глобальної економіки, на одну з її найбільш динамічних рушійних сил, ці авангардні форми виробництва зумовлюють глобальний вимір процесу виокремлення нової еліти, привілейоване становище якої ґрунтується не на владі та власності, а на особливому типі знань і кваліфікації. Отже, до традиційних типів соціально-економічної диференціації додається її новий тип, що призводить до відносного погіршення становища більшості, яка не має шансів увійти в нову еліту.

У більшості країн сучасного світу до нової еліти може залучитися лише найтонший прошарок найбільш щасливих, розумних і здібних людей. Для багатьох з них характерне прагнення до переміщення у світові центри виробництва нових знань і наукоміткої технології. Звідси – феномен “відпливу мізків”. З огляду на це, запропоновано створити таку універсальну службу, яка б забезпечила можливість доступу всіх без винятку громадян до інформаційних мереж. Для кожного громадянина будь-якої розвинутої країни такий доступ забезпечений; звичайно, за умови, що він має у своєму розпорядженні кошти на придбання персонального комп'ютера і модема. Однак створення системи, що забезпечує масове дешеве підключення до комп'ютерних мереж, як цього вимагає американська асоціація Computer Professionals for Social Responsibility, поки лишається справою майбутнього [5].

Розвиток інформаційних процесів має глобальний характер, однак кожна країна прокладає власний шлях переходу до широкого використання ІКТ з метою трансформації соціально-економічних процесів. Це зумовлено тим, що існують загальні проблеми на шляху раціонального використання переваг ІКТ, кожна країна виходить з наявних можливостей у процесі складного переходу від індустріального до інформаційного устрою. Тому поряд з терміном “інформаційне суспільство” в міжнародній практиці поширюється термін “цифровий розрив” або “цифрова нерівність”. Він увійшов в ужиток 1999 р. після публікації доповіді міністерства торгівлі США “Провал у Мережі: визначення цифрової нерівності”.

Спочатку проблема цифрової нерівності сприймалася як суто американська й обговорювалася лише в США. Однак згодом вона почала осмислюватися як глобальна. На міжнародному рівні питання інформаційної нерівності вперше було порушене в підписаній улітку 2000 р. лідерами країн “вісімки” Окінавській хартії глобального інформаційного суспільства. Згідно з цим документом

було утворено міжнародну експертну раду Digital Opportunity Task Force, що виробила план дій, представлений лідерам країн "вісімки" на зустрічі в Генуї влітку 2001 р.

Одним із проявів соціальної нерівності стало те, що в таких країнах, як, наприклад, США та ФРН, особи з низьким рівнем доходів не можуть одержувати за рахунок держави знижку при оплаті послуг комп'ютерної мережі. Навіть, зниження цін на комп'ютерну техніку не вплинуло в розвинутих країнах на зменшення нерівності осіб з різними доходами при доступі до інформаційних систем. Глибину наявного, наприклад, у США цифрового розшарування суспільства характеризує таке: серед випускників коледжів і університетів частка осіб, що мають домашні комп'ютери у 8 разів більша, ніж серед тих, хто закінчив тільки середню школу, причому серед останніх відсоток тих, хто має доступ до Інтернету у 16 разів менший, ніж серед перших; відсоток родин, що мають вихід у Інтернет, серед міських з високим рівнем доходів у 20 разів більший, ніж відсоток дітей, що користуються Інтернетом, у три рази перевищує відсоток дітей, що мають таку можливість, серед негритянських родин і в чотири рази – серед латиноамериканських родин з тим самим статком. Якщо порівнювати частки тих, хто має персональні комп'ютери, серед багатих родин тихоокеанського узбережжя США і бідних негритянських родин, то серед перших така частка в 13 разів більша, а в доступі до Інтернету ця частка більша в 34 рази. У групі білих родин з двома батьками відсоток дітей, що мають можливість доступу до Інтернету, удвічі більший, ніж відсоток таких дітей у групі білих родин з одним із батьків. Для афроамериканських родин ця пропорція збільшується ще вдвічі [1].

У міру розвитку інформаційного суспільства зростає ризик вилучення із соціального життя багатьох прошарків населення. Це, насамперед, малозабезпечені громадяни, які просто не мають матеріальних можливостей придбати нову цифрову техніку й працювати в комп'ютерних мережах. Крім того, існує й така проблема, як небажання або невміння користуватися новими інформаційними й комунікаційними технологіями, що вимагають від споживача нових якостей – високого рівня абстрактного мислення, швидкості реакції, готовності до безперервної освіти.

Не можна не відзначити таку складну й поки ще важкорозв'язувану соціальну проблему для розвинутих країн епохи глобалізації, як маргіналізація населення. Йдеться про людей, які не можуть знайти себе в "інформатизованій" економіці, з різних причин відкидають прийняту більшістю систему цінностей.

У першу чергу, необхідно враховувати маргіналізацію молоді. У розвинутих країнах її рівень приблизно вдвічі перевищує середні за-

гальнонаціональні показники й поступово збільшується. Це можна пояснити переважно низьким освітнім рівнем частини молодих людей. Не маючи необхідного стажу роботи, вони не можуть розраховувати ні на захист профспілок, ні на підвищення освітнього рівня, здійснюваного компаніями для своїх працівників. Сьогодні можемо бачити появу нового соціального прошарку – так званих Dgeratis (digital literati), людей, грамотних у галузі комп'ютерних і цифрових систем. Майже на дві третини ці прошарки складаються з представників білої раси, осіб чоловічої статі і середнього статку віком від 20 до 30 років, що мають вищу освіту і є громадянами найбільш промислово розвинутих країн [6]. Не тільки в країнах, що розвиваються, а й у передових країнах існують значні за чисельністю групи населення, відірвані від нового світу мультимедіа. Так, 20% родин у США не мають у своїх квартирах навіть телефону, а 70% родин штату Нью-Йорк не мають персонального комп'ютера [3].

За задумом німецьких промислових кіл, до початку XXI ст. 40% родин у ФРН повинні були мати у своєму розпорядженні комп'ютер і модем. Однак, незважаючи на оптимістичні прогнози, виявилось неможливим підключити до комп'ютерних мереж настільки велику кількість абонентів. Райдужні прогнози швидкого розвитку мультимедіа, поширювані засобами масової інформації, є лише добрими побажаннями менеджерів комп'ютерних фірм. Ще немає надійної техніки, необхідної для обслуговування комп'ютерних мереж великої ємності тощо. Навіть К. Штоль, у минулому один з найпалкіших ентузіастів створення нових комп'ютерних інформаційних систем, 15 років по тому відгукнувся про очікування пов'язані з надіями на швидке розширення Інтернету як про "зовсім нереалістичні", хоча він і не назвав їх, на відміну від Й. Вайценбаума, модним безумством [1]. В економічно передових країнах розвивається так звана нова економіка, характерними рисами якої є значне збільшення продуктивності праці та інновативності, посилення ролі інформації та знання для поліпшення якості життя кожної людини.

Справді, ми стали свідками того, як під впливом інформаційних технологій постає економіка, найважливішим активом якої є не матеріально відчутні ресурси – товари, сировина, робоча сила, устаткування, а щось "невловиме" – інтелект, інформація, знання. Однак благами цієї економіки поки ще може користуватися тільки невелика частка населення Землі. З одного боку, інтелектуальна еліта й аналітики обговорюють перспективи глобального інформаційного суспільства; експерти вражаються масштабами капіталізації ринку компаній, що працюють у галузі ІКТ; акції компаній мобільного зв'язку перепродаються за величезні кошти. З іншого боку, третина населення планети не має доступу до найпростішого телефону. Так,

за наявними даними на початку XXI ст. 80% людей у світі жодного разу не користувалися телефоном і 93% не використовували комп'ютер [7]. А багато населених пунктів, регіонів, а часом і цілі країни не мають ресурсів для задоволення елементарних потреб своїх громадян в освіті й охороні здоров'я. Збільшується розрив у сфері розвитку і використання інформаційних технологій між розвинутими країнами й іншим світом, між різними прошарками населення усередині країн – багатими й бідними, молодими та людьми старшого віку, здоровими й інвалідами тощо.

Від цифрової нерівності потерпають і люди, переважно молоді, вихідці з країн, що розвиваються, які здобули освіту на Заході, а також достатні знання та навички, щоб жити в умовах інформаційного суспільства. Однак знайти належне застосування своїм знанням як на батьківщині, так і в "інформатизованих економіках" Заходу вони не можуть. Та навіть, коли таким фахівцям вдається влаштуватися на роботу, вони почуваються незатишно в незвичному соціокультурному середовищі, що нерідко спонукає їх на протест проти світопорядку розвинутих країн Заходу. Не випадково більшість членів "Аль-Каїди" є представниками забезпечених верств населення ісламських країн у віці від 24 до 29 років, що мають, незважаючи на високий рівень освіти, отриманий у навчальних закладах Заходу, низький соціальний статус.

Тривожною особливістю нинішнього стану "цифрової нерівності" є те, що не спостерігається ознак реального подолання гігантської прірви між країнами – лідерами розвитку інформаційних технологій і країнами-аутсайдерами. Навпаки, цей розрив посилюється.

IV. Висновки

Отже, аналізуючи причини цифрової нерівності, можна виокремити такі: нерівноцінність використання можливостей ІКТ; нерівноцінний розподіл переваг, що надають ІКТ, між країнами та регіонами; неоднаковий доступ до знань у сфері ІКТ на рівні країн, регіонів та

груп населення; нерівний доступ до ІКТ між верствами населення; недоступність ІКТ для певних етнічних груп через традиції; формування "е-номенклатури"; непорівнянність доходів населення та вартості телекомунікаційних послуг; дисбаланс інвестицій у сферу ІКТ; розбіжність у преференціях для різних прошарків населення, спрямованих на стимулювання використання ІКТ; технічні проблеми із забезпечення повного спектра послуг у країні або регіоні; нерозвинутість певних видів послуг (у країнах, що розвиваються, переваги віддаються електронній пошті внаслідок високої вартості широкосмугового зв'язку); брак гнучкого законодавства у сфері ІКТ та податкових пільг у певних країнах та регіонах.

Цей науковий напрям досить цікавий та недостатньо досліджений, що є нагальною потребою для подальшого дослідження проблеми.

Література

1. Вайнштейн Г. Интернет как фактор общественных трансформаций. / Г. Вайнштейн // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 7. – С. 16–27.
2. Герман К. Политические перепутья при движении к глобальному информационному обществу / К. Герман // Социс. – 1998. – № 3. – С. 72.
3. Згуровский М. Общество знаний и информации – тенденции, вызовы, перспективы / М. Згуровский // Зеркало недели. – 2003. – 24 мая.
4. Иноземцев В.Л. Технологический прогресс и социальная поляризация в XXI столетии / В.Л. Иноземцев // Политические исследования. – 2000. – № 6. – С. 28–29.
5. Все про політичний менеджмент і соціальну психологію [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.politik.org/ua>.
6. Экспертиза идеи и практики автоматизации [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.pcweek.ru>.

Педак І.С. Інформаційна нерівність у соціальних системах як соціально-політичний чинник

Анотація. Дослідження переваг інформаційного суспільства – інтернетизації, інформатизації та віртуалізації та проблем, які виникають у міру становлення нового суспільства.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформатизована економіка, соціальна й інформаційна нерівність, цифровий розрив.

Педак И.С. Информационное неравенство в социальных системах как социально-политический фактор

Аннотация. Исследование преимуществ информационного общества – интернетизации, информатизации, виртуализации и проблем, возникающих по мере становления нового общества.

Ключевые слова: информационное общество, информатизированная экономика, социальное и информационное неравенство, цифровой разрыв.

Pedak I. Information inequality in social systems as social and political factor

Annotation. Investigation of advantages of the information society – internetization, information technology, virtualization and problems as the formation of a new society.

Держава та регіони

Key words: *the information society, computerized economy, social and information inequality, digital divide.*